

Spinoza Düşüncesinde Karar Nosyonunun Siyasal İşlevleri *The Political Functions of Spinoza's Notion of Decision*

H. Bahadır TÜRK

Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü
Ankara, Türkiye
hbturk@cankaya.edu.tr

Makale Bilgisi

Gönderildiği Tarih: 23.07.2016
Kabul Edildiği Tarih: 15.09.2016
Yayınlandığı Tarih: 03.10.2016

Article Info

Date submitted: 23th July 2016
Date accepted: 15th September 2016
Date published: 3th October 2016

Özet

Karar kavramının hayati bir kavram olduğunu ve her siyasal eylemin tam da kalbinde yer aldığını söylemek malumu ilam anlamına gelir. Bu çalışmanın amacı; bu doğrultuda Benedictus de Spinoza'nın siyasal düşüncesinde karar kavramına ışık tutmaktır. Bunu yaparken kalkış noktamız Spinoza'nın "kötü şöhretli" bir metni, *Tractatus-Theologico Politicus* olacaktır. Bu metinden hareketle söz konusu çalışma önce Spinoza düşüncesinde karar kavramının nasıl konumlandırıldığı ve yorumlandığını ele alacaktır. Bunun ardından çalışma, Spinoza'nın teorik evreninde karar kavramsallaştırmasının siyasal anlamını açıklamaya ve tasvir etmeye çalışacaktır. Çalışmanın ana argümanı; Spinoza düşüncesinde karar kavramının çok işlevli bir kavram olduğu ve siyasal olanı ve egemenlik nosyonunu yeniden düşünmek için kayda değer fırsatlar sunduğudur.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, *Tractatus-Theologico Politicus*, Karar, Egemen, Siyasal Olan.

Abstract

*It is needless to say that decision is a vital concept and is at the very heart of any political activity. The aim of this study is to shed some light upon the problem of decision in Benedictus de Spinoza's political thought. In so doing, our point of departure is Spinoza's "notorious" text, namely, *Tractatus-Theologico Politicus*. Moving from this text, first, the study deals with how the problem of decision is positioned and explicated in Spinoza's thought. Then it attempts to describe and explain how the political meaning of the conceptualization of decision can be pondered in Spinoza's theoretical universe. The major argument of this study is that the notion of decision in Spinoza's thought is a multi-functional notion and provides remarkable opportunities in order to rethink the concept of the political and sovereignty.*

Key Words: Spinoza, *Tractatus-Theologico Politicus*, Decision, Sovereign, The Political.

Giriş

Louis Althusser (2000: 42) Özeleştirici Öğeleri'nde "Marx'ın felsefesi, Hegel'den yaptığı zorunlu dolambacı konusunda bizi düşünmeye mecbur edince, Marx'ın Hegel'den yaptığı dolambacı biraz daha iyi görebilmek için biz de Spinoza'dan dolandık" der. Düşünce tarihi, daha özelden siyasal düşünce tarihi düşünürlerin kendinden önce gelenleri anlamak için başka düşünürler üzerinden çizdikleri güzergâhların iç içe geçmesinden oluşmuş karmaşık ve derinlikli bir harita olarak düşünülebilir. Bu haritanın üzerindeki her nokta çizilen güzergâhların birbiriyle kesişmesine imkân veren kavramlara tekabül eder. Bu kavramlar, düşünürlerin kendi pozisyonlarını inşa ederken kullandıkları temel araçlardır ve bu araçlar, söz konusu güzergâhları düşünülere dair bir fikir veren ve onları anlamamıza yardım eden kayda değer işaretlere dönüştürür. Bu açıdan örneğin Althusser'in Marx'a doğru yolculuğunda uğradığı Spinoza güzergâhını biçimlendiren dinamiklerden birinin Althusser'in düşünsel mesaisinin önemli bir kısmını oluşturan ideoloji kavramı olması tesadüf değildir. Nitekim Althusser (1993: 215-216) de özyaşam öyküsünü anlattığı *Gelecek Uzun Sürer*'de kendisini Marx'a götüren "kral yolu"nun üç düşünürden -Machiavelli, Rousseau ve Spinoza'dan- geçtiğine işaret eder ve Spinoza'nın *Tractatus Theologico-Politicus*'u (buradan itibaren TTP) özelinde düşünürün "ideolojinin doğasına dair inanılmaz bir kavrayışa" sahip olduğuna dikkat çeker.

Althusser'in TTP özelinde Spinoza'ya olan atıfları ideoloji kavramsallaştırmasının temellerine işaret etmesi açısından önemlidir. Ancak her klasik metin için geçerli olan şey TTP için de geçerlidir. TTP farklı kavramlar temelinde farklı okumalara açık bir metindir ve hiç kuşkusuz sadece ideoloji kavramı özelinde somutlaşan bir Spinoza-Althusser bağlantısı için değil, siyasal olanı ve egemenlik sorununu anlamak için de verimli imkânlar sunar. Buradan hareketle bu çalışmanın ana argümanı; TTP'nin egemenlik sorununun ayrılmaz bir parçası olan karar nosyonunun konumlandırılması bakımından

işlevsel bir metin olduğu ve bu bağlamda Spinoza düşüncesinde karar nosyonunun çok işlevli yapısına ışık tuttuğudur.

Söz konusu çalışmanın konusunu oluşturan karar nosyonu, egemenin kurucu ve asli bir dinamiği olarak düşünülebileceği gibi bizatihi egemeni inşa eden ve onun varlığını sürdürmesine imkân veren bir kategori olarak da düşünülebilir. Karar, siyasal ilişkinin varoluş koşullarını oluşturmak açısından son derece hayati bir rol oynar. Bu açıdan karar, egemenin buyurma yetkisinin ve durum yaratma becerisinin temel bir uzantısıdır. Siyasal rejimleri Aristoteles'in (2006: 111-130) tek, az ve çok kategorileri ve yönetim biçimlerinin bozulabilirliğine vurgu yapan yaklaşımı üzerinden düşünmek eğilimindeki kadim anlayış, esasında kimin yönettiği sorusunu kimin karar verdiği sorusuna dönüştürmemize imkân verir. Bu eksende, örneğin, tek kişinin yönetimi olarak krallık özünde tek kişinin karar verdiği bir rejime tekabül eder. Aristoteles'in yönetim modelinde rejimin yasa ve adalet nosyonlarından uzak bir biçimde salt kişisel çıkar özelinde işleyen bozulmuş hali olarak tiranlık ise tıpkı diğer bozulmuş yönetim biçimleri oligarşi ve demokrasi gibi esasen karar alma mekanizmasındaki kronik bir soruna atıfta bulunur. Bu kadim siyasal mantık bize karar nosyonunu bir egemenlik fonksiyonu olarak sunarken, yurttaşlık kategorisinin de özü itibariyle kolektif karar alan ya da bizatihi bu karara tabi olan bir kitle olarak tanımlanabileceğinin ipuçlarını verir.

Tüm bu temelde siyasal hayat, sözü edilen bu kadim siyasal mantığın günümüze uzanan bir mirası olarak, her zaman bir karar alma faaliyeti ile şekillenir. Zira "her siyasal düzen, ait olduğu toplumsal hayat hakkında kurallar koyan, bir şeyleri yasaklayıp bir şeyleri serbest bırakan böylelikle hayatı yeniden üreten bir mahiyete sahiptir" (Balci, 2013: 60). Bu doğrultuda bu kısa çalışmada Spinoza'nın TTP'si üzerinden karar nosyonunun siyasal anlamına bakmayı deneyeceğiz. Antonio Negri'nin (2011: 16) "lanetli bir eser" olarak belirlediğinden söz ederek, Spinoza'nın "1670 yılında sansürden ve Engizisyon'dan kaçınmak için isimsiz olarak" ve "eserin dolaşımını daha kültürlü ve liberal çevrelerle kısıtlamak için de Latince yayımladığı"ni kaydettiği bu metni¹ temel alarak önce karar kavramının Spinoza'da nasıl düşünüldüğü ve konumlandığı sorununu ele alacağız. Bunu takiben Spinoza'cı karar kavramsallaştırmasının siyasal anlamının nasıl okunabileceğine dair birkaç küçük ipucunun peşinden gideceğiz.

Spinoza Düşüncesinde Karar Nosyonu

Spinoza (2010: 95) TTP'de "mutlak anlamıyla yasa sözcüğü'nün "bireylerin kesin ve belirli, tek ve aynı neden uyarınca davranması"ni anlattığına ve bu açıdan yaklaşıldığında yasa denilen şeyin iki ana düzlemde somutlaştığına işaret eder. Bir yanda şeylerin kendi doğasından kaynaklanan "tabiatın zorunluluğuna bağlı yasa" varken, diğer yanda daha ilginç bir yasa formu olarak insanların "daha güvenli, daha rahat bir biçimde yaşamak amacıyla ya da başka nedenlerle" inşa ettikleri ve daha spesifik olarak "hukuk kuralı" diye adlandırılan "insani karara bağlı yasa" söz konusudur. Dolayısıyla Spinoza düşüncesinde karar nosyonunun konumlandırılması daha ilk bakışta yasa kavramı özelinde somutlaşmış bir gerilime göz kırpar.

Bu minvalde, del Lucchese'nin (2016: 39) işaret ettiği gibi, Spinoza "yasa (lex) sözcüğüyle ifade edileni, onu hukuk (jus) kavramından ayırarak açıklar. Lex tabii zorunluluğa bağlı iken, jus insani karar bağlıdır". Tatián'ın (2009: 68) da vurguladığı üzere, "Spinoza'nın sitesinde yasa, kendisini oluşturan güçler çoğulluğunu ortaya çıkarır ve artırır." Yasanın bu fonksiyonuna bağlı olarak itaat edimi de "bireylerin, devlete kendi karakterlerine bağlı olarak itaat etmesi" (Hünler, 2003: 93) temayülü paralelinde gerçekleşir. Bu eksende Balibar'ın (2006: 108) belirttiği gibi, "Spinoza itaatin, tebaalarda itaati ortaya çıkaran motiflere kayıtsız olan devletin pragmatik bir amacı ve de vicdan özgürlüğünün alanını genişletmenin bir yolu olduğunu" savunur. Anlaşılacağı üzere burada Spinoza, itaate salt boyun eğmenin dışında bir politik anlam yükler. Bu anlamı kuran şey ise, bilhassa vurgulamak gerekirse, bir

¹ Spinoza (2014: 249), Jarig Jelles'e yazdığı 17 Şubat 1671 tarihli mektupta TTP'nin Felemenkçe'ye çevrildiği ve yayımlanmasının önerildiği duyumunu aldığından bahseder ve Jelles'ten "ısrarla" bu duyumun doğruluğunu araştırmasını ve "şayet mümkünse baskıyı durdurmasını" rica eder.

siyasal dinamik olarak karardır. Peki Spinoza'da karar nosyonu temel bir siyasal dinamik olarak nasıl karşımıza çıkar?

Bu soru paralelinde belirtilmesi gereken ilk şey şudur: Spinoza'da karar özü itibariyle teolojik-politik bir dinamik olarak kurgulanır. Bu kurgu siyasal kararın, Spinoza'daki haliyle kararın taşıdığı siyasal anlamın, birincil özelliği olarak kendisini gösterir ve bu doğrultuda siyasal karar, doğa durumundan siyasal topluma geçişi sağlar. Bu açıdan Spinoza, siyasal topluma geçme nedenlerinden çok bizatihi bu geçişe neden olan siyasal bir araç olarak karara odaklanır. Bu, Deleuze'ün (2000: 124) vurguladığı gibi, Spinoza'yı Hobbes geleneğine bağlayan ve ondan ayıran bir momente de işaret eder. Zira Spinoza da Thomas Hobbes gibi "doğa durumundan sözleşmeyle çıkılması fikrindedir" ancak Spinoza'da Hobbes'tan farklı olarak doğal haktan vazgeçilen bir sözleşme söz konusu değildir. Hatta Baker'in (2005: 85) işaret ettiği gibi, "Spinoza'nın potentia (güç) potestas (iktidar) ayrımı ışığında bireylikten toplumsallığa geçiş sürecinde hiçbir gücün gerçek anlamda aktarılmadığı"ni söylemek de mümkündür. Negri (2011: 34) bu doğrultuda "Spinoza'nın politik düşüncesinin, doğal hak teorisinin iki temel ilkesini, bireycilik ile sözleşmeyi reddetmek için bu teoriyi bir uçtan bir uca kat ettiği"ni savunur. Negri'ye göre (2005: 203) Spinoza "mutlak bir bireysel temel kavramı ve mutlak bir sözleşmecî geçiş kavramı"ni, yani "doğal hak felsefelerinin temel karakteristiği" olarak adlandırılabilir bu iki temel unsuru reddeder.

Isaiah Berlin (2009: 78) de "şaşırtıcı biçimde çetin bir siyasi düşünür" olarak gördüğü Spinoza'nın "bazı yönlerden" Hobbes'la olan koşutluğuna dikkat çeker ve Spinoza'nın da Hobbes gibi "otoriteye inandığı"na ancak Hobbes'tan farklı olarak aynı zamanda "düşünce ve ifade özgürlüğüne de inandığı"ni vurgular. Öte yandan Read (2013: 95), Spinoza'daki haliyle sözleşme fikrinin eleştirel niteliğine değinir ve Spinoza'nın "TTP'de sözleşmeyi önermiş olsa da onu toplumsal ilişkilerin duygulanımsal kuruluşunun üstbelirlenimine soktuğu"nu vurgular. Del Lucchese ise (2016: 143) Spinoza'da "Hobbes'un sunduğu şekliyle egemene eksiksiz ve kayıtsız şartsız itaatin mutlak kavramlarla ya da soyut bir biçimde meşrulaştırılmadığına" değinir. Spinoza'nın (2014: 268) Jarig Jelles'e yazdığı 2 Haziran 1674 tarihli mektupta söyledikleri de bu açıdan kayda değerdir: "Politika hususunda Hobbes ile benim aramdaki fark, (...), şuna dayanıyor: Ben doğal hakkı bütünüyle daima muhafaza ediyor ve bir Site'de üstün yöneticinin, bir uyruk üzerinde, yalnızca sahip olduğu gücü ölçüsünde hakkı da olduğunu savunuyorum."

Hobbes ile kurduğu bu devamlılık ve kopuş ilişkisi üzerinden Spinoza'nın özgürlüğe ve zorunluluğuna, siyasal gerçekliğe ve özgürlük idealine dair derinlikli bakışı düşünüldüğünde karar nosyonunun siyasal çağrışımlarına odaklanmaya çalışmak daha önemli bir hal alır. Bu noktada siyasal toplumun kuruluşu sorunu özel bir önem arz eder. Burada Spinoza, egemenin nasıl kurgulandığını ve tesis edildiğini açıklamaz sadece. Siyasal toplumun temellerini ele alırken Hobbes'taki gibi korku ve güvenlik temelli bir açıklamaya atıfta bulunurken eşzamanlı olarak tam da atıfta bulunduğu bu çerçeveden ayrılır. Ergün'ün (2009: 50) deyişiyle, "Spinoza'nın Hobbes'tan ayrıldığı nokta, insan tabiatının korkuya yatkınlığını herhangi bir siyasi iktidar tipi için bir meşrulaştırma aracı olarak kullanmamasıdır." Buna ek olarak belirtilmesi gereken bir başka nokta da Spinoza'da "yasaların içerdiği tehditlerin üzerimizde bir güce sahip olmaları" anlamında hissedilen "kollektif korku"nun, "yalnızlık içindeki bireysel korku"dan farklılığına yapılan atıftır (Chau, 2011: 31). Bu atıf, bir içkinlik düzlemi ve zorunluluk perspektifi üzerinden yapılır. Burada kollektif korkuyu ayakta tutan şey, egemenin varlığı ve yasanın gücü üzerinden canlı tuttuğu iktidardır. Bu da bizi egemenin maddileştirdiği ve görünürlük kazandığı anlara işaret eden bir dinamik olarak yeniden karar sorununa bağlar.

Spinoza (2010: 95-97) bu noktaya "insanlar tabiatından edindikleri haklarından bir şeyi bırakıp ya da bırakmaya zorlanıp, belirli bir yaşama usulüne boyun eğmişlerse, bunun kaynağı insani bir karardır" hatırlatması üzerinden değinir ve bu hat üzerinden son derece önemli ve mutlak yasa dediği şeye oranla daha teknik bir yasa tanımı önerir. Bu perspektiften bakıldığında yasa "herhangi bir amaca yönelik olarak, insanın kendisi ya da başkaları için belirlediği yaşama usulü"dür. Dolayısıyla bu noktada yasa koyucu, konumu itibariyle esasen siyasal bir pozisyonun sahibi haline gelir. Zira yaptığı şey; basitçe genel bazı kuralları koymak ya da teknik düzenlemeler yapmak değil, bir yaşam biçimi belirlemektir. Yasa, burada yaşama siyasal niteliğini katan şeydir ve insani kararın bir uzantısıdır. Burada, yine Spinoza'nın deyişiyle, "gerçek Tanrı bilgisini ve sevgisini gözetken yasa" olarak Tanrısal

yasadan farklı bir bağlamda sözü edilen insani yasa bizatihi "insan hayatı ve devletin güvenliğine hizmet eden yaşama usulü" olarak tecessüm eder.

Peki bu yaşama usulünün hayata geçirilmesine neden olan asli dinamik nedir? Spinoza (2010: 110-111) bu soruya yanıt verirken insani yasalara ihtiyaç duyan ve dahası bu yasaları kurmak iradesi üzerinden inşa edilen siyasal toplumun temelinde yatan şeyin arzular olduğunu gösterir. Dolayısıyla arzu burada siyasal bir soruna dönüşür ve bir zorunluluk düzlemi üzerinden kavranır. Düşünür, siyasal toplumun varkalmasını mümkün kılacak şeyin de bu düzlem üzerinde varlık bulan arzulara bir sınır çizilmesi olduğunu savunur. Burada yasa, arzuya çizilen sınıra işaret eder. Yasa koyucunun esas iradesi de arzuları denetlemek yahut onların "engel tanımayan coşkusunu dizginlemek ve durdurmak"tır. İnsan doğasından zorunlu olarak kaynaklanan arzu akışı içinde her birey kendisi için neyin faydalı olduğuna farklı yanıtlar verecektir ve bu farklı cevaplar bir noktada kaçınılmaz olarak bir çatışma biçimini alacaktır. Dolayısıyla yasa burada bu çatışma ihtimalini yok etmek ya da en asgari düzeye çekmek için işlevsel olan bir egemenlik aygıtı olarak öne çıkar. Bu aygıtın sağlıklı bir biçimde işlemesi "siyasi bütünün herkese ait olduğu ve yasaların ortak rızayla yürürlük kazandığı" bir siyasal toplumda mümkün olacaktır. Bu toplum aynı zamanda yasaların yurttaşları korku ile değil, "iyilik umuduyla" denetleyip sınırlar koyduğu bir toplumdur.

Yasa koyucuya atfedilen bu arzu denetimi işlevi görüldüğünden daha karmaşık bir işlemdir ve ilk bakışta bir imkânsızlığa işaret eder. Bununla birlikte arzunun hakiki anlamda bir denetiminin ancak arzuların özgür varlıklarının bu denetim sürecine dahil olmasıyla mümkün olabileceği hatırlanırsa, Spinoza'nın siyasal projesinin işaret ettiği şey daha iyi anlaşılabilir. Burada arzu, siyasal bir sorun olarak, hem iktidara ve egemene hem de yönetilenlere ve tabi olanlara dönük kurucu bir karakter kazanır. Hatta Spinoza düşüncesindeki bu kurucu momentin, belirli bir ihtiyat payıyla birlikte, çok sonraları Deleuze-Guattari çizgisinde başka bir biçimde karşımıza çıkması açısından da önemli bir düşünsel motif olduğu söylenebilir. Hatırlatmak gerekirse, Deleuze ve Guattari'nin (2015: 122) Kafka'nın minör edebiyatını tartışırken vurguladığı haliyle, "iktidar arzusu yoktur; arzu olan, iktidarın kendisidir." Arzu bu temelde Spinoza düşüncesindeki haliyle toplumsal işleyişin anlaşılması için kritik bir önemi haizdir.

Bu bağlamda Spinoza (2010: 152) söz konusu toplumsal işleyişe atıfta bulunurken önemli bir uyarı da yapar ve yurttaşların "kamusal yasaları canının istediği gibi yorumlama özgürlüğü olsaydı, hiçbir devlet ayakta kalamazdı" der. Zira "yurttaş, doğa durumundaki gibi kendisinin belirlediği değil, Civitas'ın ona tanıdığı hakka sahiptir" (Armaner 2004: 13). Bu, az önce değindiğimiz türden bir Hobbes-Spinoza bağlantısının görünürlük kazandığı bir başka vasattır. Zira hatırlanabileceği gibi Thomas Hobbes (2001: 189-190, 196); toplumsal yasayı "doğru ve yanlışın ayırdedilmesi için devletin uyruklarına emrettiği kurallar" olarak tanımlar ve "yasa koyucunun egemen güç olduğu"nun altını açık bir biçimde çizerek "yasaların yorumunun egemen güce ait olduğu"nu savunur.

Bu çerçevede Hobbes ve Spinoza arasındaki gerilimi anlamak için Spinoza'da karar nosyonunu konumlandırmak açısından işlevsel bir konum arz eden haklar kategorisinin nasıl düşünüldüğü önem kazanır. Tam da bu noktada özellikle belirtilmesi gereken şey şudur: Yasada somutlaşan haliyle siyasal kararın niteliğini kavramak, Spinoza'daki (2010: 231-236) haliyle bireylerin tabii hakkının, tek tek bireylerin "kendisine ait belirlenmiş güç"ler olarak düşünüldüğünü ve bu bağlamda bir hak ve güç özdeşliği kurulduğunu akılda tutmakla mümkündür. Burada tabii hak, "arzu ve güç" ekseninde şekillenirken bireylerin davranışları zorunluluk temelinde bir güvenlik arayışına dönüşür ve siyasal toplum bu noktada ortak bir iradeyle hayat geçirilir. Bireyler bu yeni toplum biçimi içinde "yararlılık" ilkesi doğrultusunda hareket ederler ve sadece kendilerine faydalı olanı ararlar. Bu arayış, daha faydalı olanın ya da "daha az kötü gözüken"in seçilmesi çerçevesinde sürdürülür. Dolayısıyla buradan çıkan önemli bir siyasal sonuç, söz konusu yararlılık prensibi ekseninde bireylerin kurdukları siyasal birliğe ilişkin sınırlarını çizdikleri antlaşmaya kural olarak bağlı kalmayabileceklerdir. Zira bireyler, Spinoza'nın sıkça vurguladığı gibi, çoğunlukla akıllarıyla değil, arzularıyla hareket ederler. Bireylerin tüm güçlerini oluşturdukları egemene -imperium'a- devretmeleri gerekliliğinin ardında yatan gerekçe de esasen budur. Böylelikle söz konusu devir, aynı zamanda bir hak devri anlamına gelecektir. Bu haliyle bu hak ve güç devri, aynı zamanda "gücü altındaki her şeye ilişkin üstün hakka toplu olarak sahip evrensel insan birliği"ne dayanan bir yönetim biçiminin de temelidir. Spinoza'nın demokrasi olarak adlandırdığı

bu yönetim biçiminde "üstün güç hiçbir yasayla bağlı değildir ama herkes her konuda ona itaat borçludur." Bu nedenle de siyasal birliği kuran güvenlik temelli yarar ilkesi gereğince bu üstün gücün "dünyanın en saçma emirlerini vermiş olsa bile" buyrukları uygulanmak zorundadır. Ancak Spinoza burada üstün gücün, bu türden "saçma emirler" vermesinin çok istisnai olarak mümkün olabileceğini düşünür. Zira bu türden emirler yönetimin dayandığı zemini aşındırır. Demokrasi içinde üstün güç, bu noktada tebaasının "aklın sınırları" ve "uzlaşma ve barış içinde" yaşamasını sağlamaktan sorumludur. Nihayetinde Spinoza için bu düzlemde "yasaların sağlıklı akla dayandırıldığı devlet en özgür devlettir."

Burada Spinoza'nın dikkatle çizdiği bu düşünsel harita, siyasal toplumun bir özgürlük imkânı olarak ele alınabileceğine vurgu yapar. Nitekim tam da bu paralelde Etika'da şu önermeyle karşılaşmamız basit bir tesadüfün çok ötesindedir: "Akıllı kılavuz alan bir insan; ortak yasalara göre yaşadığı bir devlette, kendi yalnızlığı içinde sadece kendisine itaat ederek yaşayan bir insandan daha özgürdür" (Spinoza, 2011: 683).² Bu noktadan hareket eden Spinoza'nın karar ve onun hukuk düzleminde somutlaşmış hali olan yasaya dair ileri sürdüğü argümanlar, aynı zamanda egemenin kim olduğuna ve nasıl tahayyül edildiğine ilişkin olarak da düşünülebilecek argümanlardır. Bu bakımdan Spinoza'da karar, siyasal olan ile iç içe bir görünüm arz eder.

Spinoza'da Karar ve Siyasal Olan

Karar ve siyasal olanın biraradalığı hiç kuşkusuz egemenin konumu içinden düşünülebilir. Spinoza'daki (2010: 237-239) haliyle egemen, buyurma yetkisine sahip olan üstün güçtür ve yine Aristoteles'in yönetim döngüsüne atıfla bir kişi olabileceği gibi birkaç kişi yahut herkes de olabilir. Egemenin asli karakteristiği kendisine devredilen doğal hak üzerinden sağladığı "kayıtsız şartsız itaat"tir. Spinoza'da siyasal bir sorun olarak kararın yol açtığı bir itaat ilişkisidir bu. Siyasal toplumda yurttaşlar yasaya rağmen birbirlerinin haklarını ihlal edebilir. Ancak burada üzerinde düşünülmesi gereken son derece önemli bir ayrıntı söz konusudur. Zira "her şeyi yapmaya hakları olan üstün gücü kullananların, uyrukların haklarını ihlal etmesi söz konusu olamaz." Burada karşımıza bu üstün gücün ya da egemenin uyruklarının güvenliğini nasıl sağlayacağı sorunu çıkar. Spinoza dikkate değer bir biçimde bu noktada düşmanın kim olduğuna yönelik bir sorunun peşinden gider. Spinoza'ya göre "düşman, eyaletin dışında yaşayan ve o eyaletin hâkimiyetini ne bir konfedere ne de bir uyruk olarak tanıyandır" ve "birine siyasi bütünü düşmanı sıfatını kazandıran şey kin değil, o bütünü sahip olduğu haktır." Bu zeminden hareketle düşmanın tanımlanması problemi ona karşı alınacak tutumu da belirler. Bu bağlamda Spinoza siyasal birliğin, düşmanını "boyun eğmeye ya da ittifak yapmaya zorlayabileceği"ni savunur. Siyasal birliğin kendi içinden gelecek olası bir saldırının kaynağı ise uyrukların, egemenin egemenlik hakkını "başkasına devretme" ya da bir biçimde "elinden alma" çabası üzerinden somutlaşır. Burada tehdidin gerçek bir tehdit kabul edilmesi için bu eylemin tam anlamıyla başlayıp bitmesi, yani sonuçlanması gerekmez. Yalnızca bu türden bir deneme, çaba yahut Spinoza'nın deyişiyle "kalkışma" suçun işlenmiş sayılmasına yetecektir.

Bu zemin Spinoza'cı karar nosyonunun ikinci özelliğinin açığa çıktığı bir zemindir. Burada karar, doğrudan üstün gücün suç ve tehdidi belirleme iradesinin bir parçası olarak somutlaşır. Nitekim tanımlanması kolay olan dış düşmanın kim olduğuna da kamusal iradeye karşı geldiği kabul edilen uyruğun nasıl ve hangi özellikleriyle tanımlanacağına da doğası gereği en üstün güç olan ve buyurma yetkisini elinde tutan, sürekli bir kamusal itaatın öznesi olan, siyasal topluluğun haklarını devrettiği egemen karar verecektir. Dolayısıyla kararın siyasal anlamı bu düzeyde siyasal topluluğun tehlike algısı ile ilintilidir. Dahası yasayı kararın teknik bir uzantısı olmaktan çıkarıp siyasal bütün için bir beka sorunu

² Hilmi Ziya Ülken çevirisinde ilgili kısım "Akılla yöneltilen insan, ortak fermana, kamusal emre göre yaşadığı Sitede, yalnız kendi kendisine boyun eğmiş olduğu yalnızlık halindekinden daha hürdür" (Spinoza, 2004: 253) şeklindeyken, Aziz Yardımlı çevirisinde "Us tarafından güdülen insan ortak karara göre yaşamasını isteyen bir Devlette, salt kendine boyun eğmesi demek olan yalnızlıkta olduğundan daha özgürdür" (Spinoza, 2009a: 231) şeklindedir. R. H. M. Elwes'in Latince'den İngilizce'ye yaptığı çeviride ise ilgili kısım "Akıllı rehberliğindeki insan, yasanın genel sistemine bağlı olarak yaşadığı devlette, bağımsız olduğu yalnızlık halinde olduğundan daha özgürdür/"The man, who is guided by reason, is more free in a State, where he lives under a general system of law, than in solitude, where he is independent" (Spinoza, 1955: 235) biçiminde karşımıza çıkar.

haline getiren şey de budur. Spinoza'nın Tractatus Politicus'ta (buradan itibaren TP) altını çizdiği bir husus bu açıdan kritiktir. Spinoza'ya (2009b: 22) göre "günah ancak bir devlet içinde düşünülebilir; yani topluluğa ait olan yönetme hakkı uyarınca neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verilir ve hiç kimsenin ortak bir karar ya da ortak bir rıza olmaksızın herhangi bir şey yapmaya hakkı yoktur." Zaten yurttaşların içinde bulunduğu "politik toplum, bireyler buna karar verdiği için vardır." (Rizk, 2012: 203).

Rizk'in işaret ettiği bu husus, bireylere hem bir özgürlük imkânı sunar hem de onları bir siyasal tehdit ile yüzleştirir. Zira Balibar'ın (2004: 31) işaret ettiği üzere Spinoza'nın TTP'sinde "bireylerin devletteki etkinliklerinden çekilmeleri, mutlaka kendilerini riske ve tehlikeye attıkları bir 'halk düşmanı' konumuna düşmelerine neden olacaktır." Bu minvalde Spinoza (2010: 243-246) yabancı ve dışarda olan düşmandan daha çok içerdeki tehlide yönelir. Dolayısıyla egemen kendi uyruklarının itaatini sağlamak için sadece korkudan değil, itaati sağlayacak "tüm araçlardan" istifade eder. Zira kitle yönetilmesi zor ve dikkat isteyen bir kategoridir. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, kitle her zaman "kör tutkular"ın peşinden gitmeye eğilimlidir ve onu oluşturan her bir bireyin faydalı saydığı şey diğerlerinin yararlı kabul ettiği şeyden farklılaşma eğilimi gösterir. Düşünür burada Roma örneğini verir ve Roma'nın "düşmanlarını sürekli yendiğini ama birçok kez yurttaşları karşısında yenilgiye uğradığını" kaydeder. Bu doğrultuda Spinoza (2009b: 56), TP'de monarşik bir yönetim biçiminin asli özelliklerini tartışırken "halkın bir krala özgürce (...) tartışmalara son noktayı koyma ve hızlı bir karar alma hakkını devredeceği"ni ileri sürer.

Bu çerçeveden hareketle Spinoza'cı karar nosyonunu düşünmek aynı zamanda Spinoza'daki siyasal gerçekçi bir temayülün varlığına dikkat çekmek anlamına gelir. Örneğin bu bağlamda Spinoza'da kitleye yönelik bakış, ona özellikle Negrî'nin atfettiği romantik içerikli³ bir yaratıcılık-kuruculuk edimi ile tanımlanamaz sadece. Slavoj Žižek'in (2015: 73) altını çizdiği üzere, Spinoza "ne bir çokluğu usdışı yıkıcı kalabalığın kaynağı olarak kuran mekanizmayı reddetmekte, ne de onu diğerkâmcı (altruistic) kendini-aşışın ve dayanışmanın kaynağı olarak övmektedir."

Tam da bu noktada Spinoza'da karar kavramının üçüncü bir özelliği ile karşılaşırız. Spinoza uyrukların arzularının zorunlu olarak peşinden gitme olasılığını her zaman için verili bir hakikat olarak kabul ederken, egemenin de bozulabileceğini öngörür. Spinoza'ya (2010: 254) göre "siyasi bütünü idare edenler ya da onu elinde tutanlar, hangi suçu işlemiş olursa olsunlar, ona hep bir hak görünümü kazandırmaya ve halkı dürüst davranışlarına inandırmaya çalışırlar." Buradan hareketle egemenin bu inandırma çabasını hayata geçirmesine olanak veren şey "yasanın yorumu" hakkını elinde tutmasıdır. Bu, kararlar kurulmuş bir sınır belirleme edimi olarak yasanın; nasıl yorumlanacağına dair verilen karar üzerinden yorum düzeyinde bir kez daha inşa edilmesi anlamına gelir. Bir başka deyişle yorum, yasaı yeniden üretir. Karar, siyasal içeriği ile kendine atıf yaparak ilerler. Tüm bu temelde karar verme sadece siyasal değil, teolojik alanda da kurucu bir pratiktir. Spinoza (2010: 269) bu doğrultuda "gerek devlet gerekse din açısından günah ya da sevap konusunda karar verme hakkını üstün güce kullananlara tanımanın bir zorunluluk olduğunu" vurgular. Önemli bir başka husus olarak hatırlatmak gerekirse, bu zorunluluk karşısında "devlet kavramı aynı anda hem imperium hem de respublica'yı kapsar" (Balibar, 2004: 40).

Spinoza düşüncesinin siyasal boyutu içinde karar kavramının sahip olduğu dördüncü özellik buraya kadar zikrettiğimiz diğer üç özellik ile hem örtüşür hem de onları tanımlar. Bu minvalde karar, siyasal toplumda hakkı tarif eden ana kategoridir. Spinoza'nın (2010: 272, 275-277) deyişiyle, "hak, bütünüyle siyasal bütünü ellerinde tutanların kararlarına bağlı"dır. Üstelik din de "yalnızca siyasal bütünü yönetme hakkı olanların kararıyla buyruk gücü kazanabilir." Dolayısıyla egemen(ler) sadece dünyevi yasaların değil, aynı zamanda "tanrısal hakkın yorumcularıdır." Yasanın doğru yorumu siyasal bütünün varlığını sürdürmesini sağlayacak olan şeydir. Spinoza bu noktada siyasal birliğin devamının önemine dikkat çeker ve "siyasi bütünü ortadan kaldırılırsa iyi olan hiçbir şeyin kalmayacağını, her şeyin tehlikeye düşeceği"ni savunur. Egemenin kararı, bu eksende uyruklar için bir tür rehber dönüşür. Uyruklar bu

³ Spinoza etrafında örülen bu türden bir romantizmin bir eleştirisi için bkz. A. Kadir Gülen (2015), "Nekrophilia Ya Da Spinoza'yı Mezarından Kadırmak", *Posseible: Düşünme Dergisi*, 4 (7), 8-20.

karar üzerinden kamusal iyiyi kavrayabilirler ve "devlete neyin yararının dokunabileceğini" kestirebilirler.

Spinoza'nın hak ve kamusal iyi üzerinden çizdiği bu düşünsel çerçeve çok temel bir unsurun altını çizer: Spinoza düşüncesinde egemenin varlığı yurttaşlarda oluşturduğu bu ortak iyi algısından beslenir. Spinoza (2010: 284-286) son derece gerçekçi bir siyaset tasavvuru üzerinden egemenin ya da egemenlik hakkını kullananların "her konuda kendileriyle hemfikir olmayan herkesi haklı olarak düşman sayabilecekleri"ni belirtir ve bunun bir egemenlik hakkı olduğunu tespit etmekle birlikte yararı konusundaki kuşkularına işaret eder. Burada nihai amacı güvenlik olan devletin bu amaç doğrultusunda "herkesi korkudan kurtarmak" için göstermesi gereken çaba bir özgürlük koşuluna dönüşür. Spinoza için bu koşulun altında yatan temel dinamik "devleti oluşturmak için zorunlu olan bir tek koşul olarak tüm karar alma gücünün ya herkesin ya birkaç kişinin ya da tek kişinin eline verilmesi" olarak somutlaşır. Böylelikle Spinoza bir kez daha kararın egemenlik ile olan kurucu bağına referans vermiş olur. Bu karar yetkisi, bireylerin "kendi kararına göre davranma hakkının" devri ile mümkün olmuştur. Spinoza düşüncesinin siyasal boyutu içinde karar kavramına atfedilebilecek beşinci özellik bu genel çerçeveden hareketle bizatihi adaletin karar ile ilintili bir ilke olarak somutlaştırılmasıdır. Düşünür açık bir biçimde "adaletin yalnızca üstün gücü kullananların kararına bağlı olduğunu ve bu karara göre yaşamayan kimsenin adil olamayacağını" ifade eder. Nihayetinde egemen, bu düzlemde bir "karar verme ve buyurma iktidarı" (Rizk, 2012: 224) olarak somutlaşır.

Spinoza (2009b: 27, 33) bu minvalde TP'de de egemenin ya da bizatihi sitenin "neyin doğru ve iyi olduğuna karar verirse, herkesin de bu şekilde karar vermesi" lüzumuna atıfta bulunur ve "belirli bir durumun hakka karşı ya da uygun olup olmadığına karar vermenin sadece egemene ait olduğu"nun altını çizer. Bu aynı zamanda, Yelkenci'nin (2011: 73) vurguladığı üzere, "birey ve devlet arasında bulunan doğal uyum"un gerçekleştiği bir momente de işaret eder ve bu açıdan Spinoza'nın politik felsefesi "tahrif edilmemiş insan ilişkileri ile akıl arasında özdeşlik kuran bir tür iletişimsel eylem teorisi olarak görülebilir". Tüm bu temelde ve buna ek olarak bu politik felsefe aynı zamanda "içkin bir hukuk eleştirisi" (Baker, 2009: 53) olarak da somutlaşır.

Sonuç

Gilles Deleuze (2005: 106), Spinoza'daki haliyle "bir insan kümesinin, bir üstün kudret bütünü oluşturmak amacıyla içinde kudretlerini karşılıklı olarak bileşime soktukları sivil hal" olarak toplumdan bahsederken "bütünün kudreti, bireyin kudretini aştığı ölçüde yasanın bireyin kudretini daralttığını ya da sınırlandırdığını, emrettiğini ve yasakladığını" hatırlatır. Burada Deleuze'ün bütünün kudretine atfettiği şey, karar nosyonunda ve onun derinlikli siyasal anlamında saklıdır. Bu anlam kendisini yasa ve hukuk sistemi ile görünür kılar. Bu açıdan Spinoza'nın teoloji-politik düzlemdeki müdahalesi, bu düzlemin siyaseti sadece uhrevi kavramlarla değil; aynı zamanda hukuk alanı ile de iç içe düşünmesi zorunluluğunu doğurur.

Bu zorunluluğa dikkat çekmeyi deneyen bu çalışma; Spinoza'daki haliyle karar nosyonunun egemenlik merkezli bir yorumu üzerinden beş temel işlevi olduğunu savunarak bu işlevleri (1) Doğa durumundan siyasal topluma geçiş aşamasının kurucu dinamiği ve ortak iradenin bir yansıması, (2) Siyasal birliğin kurulmasının ardından egemenin suç, düşman ve tehdit tarifi-tasnifi için bir araç, (3) Egemenin kendisini varkılmak için tekelinde tuttuğu yasa yorumu yetkisinin ardındaki asli güç, (4) Siyasal toplumda hakları tarif eden ve gücün sınırlarını çizen bir kategori, (5) Adalet sorunu ile ilintili bir dinamik olarak düşünmenin mümkün olabileceğini ileri sürdü.

Peki karar nosyonuna burada atfedilen bu beş işlev arasındaki bağı tesis eden şey nedir? Ya da bir başka deyişle, bu işlevler arasındaki ilişkiselliği açıklamak nasıl mümkün olabilir? Burada karşımıza çıkan şey; karar nosyonu özelinde Spinoza'nın siyasal düşüncesinin toplum sözleşmesi geleneğinin yaslandığı gerilimden -Spinoza'nın bu yöndeki tüm çabasına rağmen- tam olarak kaçamadığıdır. Bir başka deyişle; karar nosyonunun siyasal çok işlevliliğini yaratan şey, bir siyasal toplum öncesi tasavvurdur. Bu tasavvur içinde karar, kolektif iradenin bir fonksiyonudur ve doğa durumundan siyasal topluma geçişi sağlayan bir tür kurucu-aracı role sahiptir. Siyasal toplumda ise karar, inşa

edilen egemene devredilen bir yetkiye dönüşür. Nihayetinde burada karar nosyonunun doğasına dair tartışılan bu beş işlevi paradoksal bir biçimde biradallığa sürükleyen şey, bizatihi Spinoza düşüncesinde egemene atfedilen roldür. Egemen, bu çalışma özelinde temel alınan Spinoza metni özelinde daha da iyi anlaşılacağı gibi, Spinoza için son kertede bir tanımlayıcı güçtür. Egemen; başka pek çok şeyle birlikte dostu ve düşmanı, hakları, adaleti ve siyasal topluluğun işleyiş biçimini tanımlar. Bunu yaparken tanımlama faaliyetini şeylerin ne olduğuna karar vererek yürütür. Zira doğa durumunda kolektif irade, yarattığı egemene karar yetkisini biçim ve içerik itibarıyla bir tanımlama yetkisi olarak vermiştir. Bir anlamda bu iradenin yaptığı şey; tanımlama gücü ile tanımlayıcı bir başka güç, karar verme iradesi ile karar verici bir başka irade yaratmaktır. Spinoza'daki haliyle karar nosyonunun egemenlik merkezli yorumuna dair ortaya çıkan bu çok işlevlilik, kaçınılmaz bir biçimde, egemenliğin bu temelde düşünülme ve konumlandırılma biçiminin bir uzantısıdır.

Dikkat edilirse işaret edilmeye çalışılan bu beş siyasal fonksiyon; hem egemenlerle yurttaşlar arasındaki bir gerilimi ima eder, hem hak ve gücün biraradallığına referans verir hem de kararı amaç-araç ikiliğini aşan bir siyasal dinamik olarak tahayyül eder. Bu noktada Spinoza'daki karar nosyonunun siyasal anlamı ve içeriği ile bir Machiavelli-Hobbes çizgisine işaret ettiği söylenebilir. Spinoza'nın siyasal düşüncesinde karar nosyonunun bir egemenlik sorunu üzerinde yükseldiği ve Spinoza'nın, Machiavelli-Hobbes çizgisini içererek aşmaya yönelik çabasını yarım bırakan şeyin ise bizatihi toplum sözleşmesi geleneğinin görüldüğünden güçlü egemenlik tasavvuru olduğu iddia edilebilir. Bu, Spinoza'nın, burada tartışıldığı üzere, basitçe bu çizgiyi yeniden ürettiği anlamına gelmez ve, yine değinildiği üzere, Hobbes ve Spinoza arasında bu temelde bir farklılık olmadığını ileri sürmek bir hayli güçtür. Ancak günün sonunda hem Hobbes'un 'ölümlü Tanrı'sının hem de Machiavelli'in (2010: 3) devletleri ve hükümdarlıkları bir "egemenlik kurma" işlevi temelinde tanımlama refleksinin ardında yatan mantık Spinoza için de -özellikle de TTP bağlamında- gücünü sürdürür. Bu çizgiyi tamamen terk etmek karar nosyonu özelinde Spinoza için de tam olarak mümkün olmamıştır.

Bu ekseninde gücün ve iktidarın realpolitik diyebileceğimiz kullanımlarının gayet farkında olan ancak politik özne için belirleyici bir varoluş imkânının sınırlarını aramaktan hiç vazgeçmeyen bir bakışta burada söz konusu olan. Üstelik Spinoza'nın düşüncesinin siyasal içeriğini düşünmek için elverişli bir örnek olarak karar nosyonu; çalışmanın giriş bölümüne atıfla söylemek gerekirse başka güzergâhlardaki diğer düşünürlerle birlikte düşünüldüğünde, Spinoza'nın siyasal olanın görünümüne dair kalıcı ve köklü bir şeyler yakaladığının önemli bir göstergesi haline gelir. Örneğin Carl Schmitt'in (2002: 13-20) bu anlamda bir "sınır-kavram" olarak egemenlik nosyonu için olağanüstü hali seçmesi ve egemeni "olağanüstü hale karar veren" olarak tanımlaması, bunu yaparken devleti Max Weber'in (2008: 140) kullandığı anlamda "şiddetin meşru kullanımını tekeli" olarak değil, "karar verme tekeli" olarak nitelmesi bu açıdan tesadüf değildir. Egemenlik, Schmitt için (2006: 58-59) "tayin edici duruma dair karar alma yetkisi"ni içkin bir kavramdır ve egemen bu hat üzerinde "dost-düşman ayrımını belirleyen" bir nitelik arz eder. Bu çerçevede, Walther'in (2011: 52) işaret ettiği gibi, "Spinoza yeniçağın Schmitt'i etkileyen az sayıdaki siyasal kuramcılarında biri"dir ve bu bağlamda "Schmitt, az rastlanan bir açıklıkla Spinoza'nın siyasal düşüncesindeki gerçekçi siyaset felsefesinin korkutucu sonuçlarını ortaya koyar."

Nihayetinde Spinoza'nın (2010: 225) "teoloji aklın, akıl da teolojinin hizmetinde sayılmamalı, her biri kendi alanında hüküm sürmelidir. (...) Akıl gerçeklik ve bilgelik alanını, teoloji de dine bağlılık ve itaat alanını elinde tutar" hatırlatması ışığında düşüncecek olursak, Carl Schmitt'in yaptığı şey bu önermede teolojinin karşısına siyaseti koyup ikisi arasında Spinoza'nın teoloji ve akıl arasında çizdiği türden bir ayrım çizgisi çizmemesidir. Spinoza varkalma çabası üzerinden -yani conatus üzerinden- yaşamı bir mücadele alanı olarak düşünür, "yaşamın özünün amaçsızca ve belirsizce süregitmesi"ne işaret eder ve bu haliyle hayatı "cebri bir akış" olarak görürken (Baker, 2009: 17); bir başka düzlemde Schmitt (2006: 53) "tüm insan yaşamının bir 'mücadele' ve her insanın 'mücadeleci'" olduğuna işaret eder. Acaba bu basitçe bir tesadüften mi ibarettir? Yoksa iki farklı düşünürün yaşamın kendisinde gördüğü şeyle siyaseti düşünme biçimleri arasındaki bağlantının karar kavramında somutlaştığı söylenebilir mi? Bir başka deyişle, Antonio Negri'nin (2006: 76) "modernite felsefesinin içinde bir alternatif" arayışının uzantılarından biri olarak somutlaşan Spinoza, Schmitt'le birlikte düşünüldüğünde karar kavramı üzerinden bize aynı zamanda bir egemenlik teorisi sunuyor olabilir mi? Hem Spinoza hem Schmitt için bu anlamda bir Hobbes parantezinin karşımıza çıkması aynı zamanda karar nosyonunun siyasal

işlevlerine yapılan vurgu açısından değerlendirilemez mi? Ya da bu iki düşünürün doğrudan ve dolaylı atıflarla Machiavelli'yi hayırla yâd etmesinin tüm bu egemenlik ve siyaset tasavvuru ile, karar kavramının siyasal içeriğine atfedilen önemle bir ilgisi olabilir mi?

Bu sorular kuşkusuz çoğaltılabilir ve Spinoza düşüncesinde bu soruların açtığı yolda başka kritik-kurucu kavramlar bulunabilir. Ancak bu çalışmada tartışıldığı üzere eğer Spinoza'nın siyasal tahayyülünün ne söylediği ve bize ne sunduğu üzerinden düşünmek istiyorsak; karar nosyonunun, Spinoza'cı siyaset tasavvurunun kalbinde yer alan kavramlardan biri olarak öne çıktığını söylemek mümkündür. Akal'ın (2001: 165-166) da ifade ettiği üzere, Spinoza "premodern teolojinin yerini, dini devletin belirlediği yeni ortamda, modern devlet ideolojisinin aldığı"nın farkındadır ve gayesi bu yeni aşkınlık karşısında bireyi koruyacak "özerk bir alan" inşa etmenin imkânı üzerinde düşündürmektir. Spinoza'nın bu zorlu çabası tarihsel olarak hala anlamlıysa eğer, siyasal olan ve karar ilişkisi bu imkânı düşünmek için elverişli bir zemin olsa gerektir.

Kaynakça

- AKAL, C. B. (2001). "Nietzsche Spinoza'yı Nasıl Okudu?". *Cogito*, 25, 163-171.
- ALTHUSSER, L. (1993). *The Future Lasts Forever: A Memoir* (çev. R. Veasey). New York: The New Press.
- ALTHUSSER, L. (2000). *Özeleştirici Öğeleri* (çev. L. Targu). İstanbul: Belge Yayınları.
- ARISTOTELES (2006). *Politika* (Çev. M.Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ARMANER, T. (2004). Spinoza ve "Zaman"ın Siyasal Bir Mekan Olarak Restorasyonu. *Felsefe Tartışmaları*. 33, 1-22.
- BAKER, U. (2005). *Siyasal Alanın Oluşumu Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Paragraf Yayınevi.
- BAKER, U. (2009). *Yüzeybilim Fragmanlar* (der. E. Berensel). İstanbul: Birikim Yayınları.
- BALCI, M. E. (2013). "Carl Schmitt'in Değerlendirmeleri Doğrultusunda Modern Toplumda Siyaset-Siyaset Dışı İlişkisi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*. 15, 59-70.
- BALIBAR, E. (2004). *Spinoza ve Siyaset* (çev. S. Soyarslan). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- BALIBAR, E. (2016). *Yurttaşlık* (çev. M. Erşen). İstanbul: Monokl Yayınları.
- BERLIN, I. (2009). *Isaiah Berlin'le Konuşmalar* (çev. Z. Kılınc). İstanbul: YKY.
- CHAUİ, M. (2011). "Spinoza'da Korku, Umut, Savaş ve Barış Hakkında Saptamalar". *Spinoza Günleri 2: Yeni Dünyadan Eski Dünyaya* (haz. R. Ergün ve C. B. Akal). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 27-36.
- DEL LUCCHESI, F. (2016). *Machiavelli ve Spinoza'da Çatışma, Güç ve Çokluk* (çev. O. Güner). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- DELEUZE, G. (2000). *Spinoza Üzerine On Bir Ders* (çev. U. Baker). Ankara: Öteki Yayınevi.
- DELEUZE, G. (2005). *Spinoza: Pratik Felsefe* (çev. U. Baker). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- DELEUZE, G. ve GUATTARI, F. (2005). Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin (çev. I. Ergüden). İstanbul: Dedalus.
- ERGÜN, R. (2009). "Leviathan İle Teolojik-Politik İnceme İle Politik İnceme'de Korku Kavramı". *Spinoza Günleri: Teolojik-Politik İnceleme Etrafında* (haz. C. B. Akal). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 45-55.
- GÜLEN, A. K. (2015). "Nekrophilia Ya Da Spinoza'yı Mezarından Kadırmak", *Posseible: Düşünme Dergisi*, 4 (7), 8-20.
- HOBBS, T. (2001). *Leviathan Veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* (çev. S. Lim). İstanbul: YKY.
- HÜNLER, S. Z. (2003). *Spinoza*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- MACHIAVELLI, N. (2010). *Hükümdar* (çev. N. Adabağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- NEGRİ, A. (2005). *Yaban Kuraldışlık: Spinoza Metafizikinin Ve Siyasetinin Gücü* (çev. E. Canaslan). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- NEGRİ, A. (2006). *Avrupa ve İmparatorluk: Kurucu Bir Süreç Üzerine Düşünceler* (çev. K. Atakay), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- NEGRİ, A. (2011). *Aykırı Spinoza: Gündem(deki/dışı) Çeşitlemeler* (çev. N. Çelebioğlu ve E. Canaslan). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- READ, J. (2013). "Arzu İnsanın Özüdür": Bireylik-Ötesinin Filozofları Olarak Spinoza ve Hegel (çev. E. Canaslan). Marx'tan Spinoza'ya, Spinoza'dan Marx'a Güncel Müdahaleler (der. E. Canaslan ve C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 84-103.
- RIZK, H. (2012). *Spinoza'yı Anlamak* (çev. I. Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- SCHMITT, C. (2002). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm* (çev. A. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SCHMITT, C. (2006). *Siyasal Kavramı* (çev. E. Göztepe). İstanbul: Metis Yayınları.
- SPINOZA, B. (1955). *On The Improvement of The Understanding, The Ethics, Correspondence* (çev. R. H. M. Elwes). New York: Dover Publications, Inc.
- SPINOZA, B. (2004). *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika* (çev. H. Z. Ülken). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SPINOZA, B. (2009a). *Törebilim-Ethica* (çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- SPINOZA, B. (2009b). *Tractatus Politicus-Politik İnceleme* (çev. M. Erşen). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SPINOZA, B. (2010). *Tractatus Theologico Politicus-Teolojik-Politik İnceleme* (çev. C. B. Akal ve R. Ergün). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SPINOZA, B. (2011). *Ethica: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak* (çev. Ç. Dürüşken). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- SPINOZA, B. (2014). *Mektuplar* (çev. E. Ayhan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- TATIAN, D. (2009). Spinoza: Dünya Sevgisi (çev. H. Turşucu ve S. A. Hancı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- WALTHER, M. (2011). "Carl Schmitt Baruch Spinoza'ya Karşı Ya Da Siyasal Teolojinin Sonu Üzerine" (çev. T. G. Esgün). *Felsefelogos*, 40, 51-60.

- WEBER, M. (2008), "Meslek Olarak Siyaset". (çev. T. Parla), *Sosyoloji Yazıları* (haz. Gerth, H. ve Mills, W). İstanbul: Deniz Yayınları, 139-213.
- YELKENCİ, T. (2011). "Din ve Devlet: Benedictus de Spinoza'nın Politik Teoloji Eleştirisi". *Felsefelogos*, 40, 61-76.
- ŽIŽEK, S. (2015). *Bedensiz Organlar: Deleuze ve Neticeler Üstüne* (çev. U. Y. Kara). İstanbul: Monokl Yayınları.